

**ПРИНЦИПИТЕ,
КОИТО РЪКОВОДЯТ И НАПРАВЛЯВАТ
ФИЛОСОФСКИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ,
КАКТО Е ИЛЮСТРИРАНО В
ИСТОРИЯ НА АСТРОНОМИЯТА**

Адам Смит

превод от английски Светлана Неделчева

**THE PRINCIPLES
WHICH LEAD AND DIRECT
PHILOSOPHICAL ENQUIRIES;
AS ILLUSTRATED BY
THE HISTORY OF ASTRONOMY.**

Adam Smith¹

Translated from English by Svetlana Nedelcheva²,
Shumen University, Bulgaria

<https://doi.org/10.46687/BMYZ9136>

Учудване, изненада и възхищение са думи, които, макар и често обърквани, означават в нашия език чувства, които наистина са свързани, но в някои отношения също се различават едно от друго. Това, което е ново и уникално, събужда онова чувство, което съвсем уместно се нарича Учудване; това, което е неочаквано – Изненада; и това, което е велико или красиво – Възхищение.

¹ Adam Smith (1723–1790) is famous as the father of modern economic theory thanks to his work *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776). But he himself valued more his first book - *The Theory of Moral Sentiments*, which he published as a professor of philosophy in 1759, because it deals with the foundation of human behavior. His *History of Astronomy* was published posthumously (1795). There he demonstrates his interdisciplinary approach to sciences.

² Assoc. prof. Svetlana Nedelcheva, PhD, is a lecturer at the Department of English Studies of *Konstantin Preslavsky* University of Shumen. Her research interests are in the field of cognitive linguistics, contrastive linguistics, translation and foreign language teaching. Email: s.nedelcheva@shu.bg

Copyright © 2023 Svetlana Nedelcheva

This open access article is published and distributed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Учудваме се на всички необикновени и необичайни предмети, на всички по-редки природни явления, на метеори, комети, затъмнения, на отделни растения и животни и накратко – на всяко нещо, с което сме били или малко запознати, или изобщо не сме били запознати, и все пак се учудваме дори когато сме предупредени какво ще видим.

Изненадани сме от онези неща, които сме виждали често, но които най-малко сме очаквали да срещнем на мястото, където ги намираме; изненадани сме от внезапната поява на приятел, когото сме виждали хиляди пъти, но изобщо не сме си представяли, че ще видим тогава.

Възхищаваме се на красотата на равнината или на величието на планината, въпреки че сме виждали и двете често преди и въпреки че нищо по-различно не ни се представя от това, което сме очаквали със сигурност да видим.

Дали тази критика към точното значение на тези думи е вярна, е маловажно. Предполагам, че е вярна, макар и да признавам, че най-добрите писатели не винаги са ги използвали с точните им значения в нашия език. Милтън, при появата на Смъртта пред Сатаната, казва:

Th' undaunted Fiend what this might be admir'd,
Admir'd, not fear'd;

...дивеше се сам дързостният дявол

(дивеше се, не се боеше)

Paradise Lost, 1667 (Пълни авторски права)

Превод от английски Александър Шурбанов, 1981

Но ако тази критика е справедлива, правилният израз трябваше да е *възхищаваше се*. Драйдън, след откриването на спящата Ифигения, казва:

The fool of nature stood with stupid eyes,
And gaping mouth, that testified surprise.

Глупакът стоеше с глупав поглед

и зяпнала уста, което издаваше изненада.

Но това, което Кимон трябва да е изпитал в този случай, не може да бъде Изненада, а по-скоро Учудване и Възхищение. Това, което твърдя, е, че чувствата, породени от всичко, което е ново, от всичко, което е неочаквано, и от всичко, което е страхотно и красиво, са наистина различни, но думите, използвани за изразяването им, понякога могат да бъдат разменени. Дори възхищението, което се вълнува от красотата, е съвсем различно (както ще се види по-подробно по-нататък) от това, което е вдъхновено от величието, въпреки че имаме само една дума, за да ги обозначим.

Тези чувства, както всички останали, когато са вдъхновени от един и същ обект, взаимно се подкрепят и възпроизвеждат. Обект, с който сме добре запознати и който виждаме всеки ден, има по-малък ефект върху

нас, колкото страхотен и красив да е, защото нашето възхищение не е подкрепено нито от учудване, нито от изненада. Ако сме чули много точно описание на чудовище, нашето учудване ще бъде още по-малко, когато го видим, защото предишното ни знание за него в голяма степен ще предотврати нашата изненада.

Целта на това есе е да разгледа по-специално природата и причините за всяко от тези чувства, чието влияние е много по-голямо, отколкото сме склонни да си представим на пръв поглед. Ще започна с изненадата.

РАЗДЕЛ I. – За ефекта от неочакваното или от изненадата.

Когато някакъв обект, който е бил предвиждан и очакван от известно време, се появи, каквато и да е емоцията, която е способен да събуди, умът трябва да е бил подготвен за това и дори в известна степен да го е съзнавал предварително. Тъй като идеята за обекта, присъстваща толкова дълго в съзнанието, трябва предварително да е породила до известна степен същата емоция, която самият обект би създал, промяната, която неговото присъствие произвежда, става по този начин по-малко въздействаща и емоцията или страстта, които събужда, преминава постепенно и лесно в сърцето – без насилие, болка или затруднение.

Обратното на всичко това се случва, когато обектът е неочакван; тогава чувството се излива наведнъж в сърцето и ако това чувство е силно, това хвърля сърцето в най-бурните и конвулсивни емоции, като понякога причинява незабавна смърт. Понякога, поради внезапността на екстаза, така напълно се нарушава цялата рамка на въображението, че то никога след това не се връща към предишния си дух и състояние, а изпада или в лудост, или в лунатизъм – такива, които почти винаги водят до моментна загуба на разум или обръщат вниманието към други неща, които ситуацията или дългът изискват.

Колко много се страхуваме от последиците от по-бурните страсти, появили се внезапно в съзнанието, се вижда от онези приготовления, които всички хора смятат за необходими, когато искат да информират някого за нещо, способно да го развълнува. Кой би избрал веднага да съобщи на приятеля си за трагичното бедствие, което го е сполетяло, без да се погрижи предварително да му внуши несигурност и страх, за да му съобщи за неговото нещастие и по този начин да го подготви и предразположи за получаването на вестта?

Този панически ужас, който понякога завладява армии на бойното поле или големи градове, когато врагът е в съседство, и който лишава за известно време и най-решителните от всички съзнателни преценки, винаги е предизвикан от внезапното опасение за неочаквана опасност. Жестокият ужас, който обърква цели тълпи, вцепенява разума им и

вълнува сърцата им с цялата агония на прекомерния страх, никога не може да бъде породен от някаква предвидена опасност, колкото и голяма да е тя. Страхът, въпреки че по природа е много силно чувство, никога не се издига до такива висоти, освен ако не е предизвикан както от учудване, поради несигурния характер на опасността, така и от изненада от внезапния страх.

Следователно изненадата не трябва да се разглежда като първична емоция, различна от всички останали. Насилствената и внезапна промяна, предизвикана в ума, когато емоция от какъвто и да е вид го връхлети, показва природата на изненадата.

Но когато не просто увлечение, а голяма страст се появи изведнъж в ума и го обхване, докато той е най-неподготвен да я възприеме, тогава изненадата е най-голяма. Изненадите от радост, когато умът е потънал в скръб, или на скръб, когато е въодушевен от радост, следователно са най-непоносими. Промяната в този случай е възможно най-голямата. Не само човекът възприема изведнъж силното чувство, но и силното чувство е противоположно на това, с което преди е била обсебена душата. Когато товар от скръб се стовари върху сърцето, което е разтворено и въодушевено от веселие и радост, изглежда, че не само го обезсърчава и потиска, но и почти го смачква и наранява така, както тежест би смачкала и наранила тялото. От друга страна, когато от неочаквана промяна на съдбата прилив на радост прониква в сърцето, когато то е депресирано и свито от мъка и тъга, усещането е сякаш то внезапно се разширява и надига нагоре с бурна и неустоима сила и е разкъсано от най-остри болки, които почти винаги водят до припадъци, делириуми и понякога до мигновена смърт. Може би си струва да се отбележи, че макар скръбта да е по-бурно чувство от радостта, тъй като всички тревожни усещания изглеждат естествено по-остри от противоположните приятни чувства, все пак от двете изненадите на радостта са все пак по-нетърпими от изненадите на скръбта. След битката при Тразимена, докато една римска дама, която била известна, че синът ѝ е бил убит в битката, седяла сама и оплаквала нещастieto си, видяла млад мъж, който внезапно влязъл в стаята при нея – тя извикала и издъхнала мигновено от изблик на радост. Нека предположим, че се е случило обратното и че в разгара на празненство и веселие вкъщи той внезапно е паднал мъртъв в краката ѝ – дали последиците биха били също толкова жестоки? Предполагам, че не. Сърцето откликва на радостта с нещо като естествена еластичност, то се излага на тази приятна емоция, веднага щом обектът се появи; сякаш се задъхва и скача напред, за да го посрещне, а страстта в пълната си сила завладява веднага изцяло и напълно душата. По-иначе е със скръбта; сърцето се отдръпва и се съпротивлява на първите подходи на това неприятно чувство и е необходимо известно време, преди меланхоличният обект да може да постигне пълния си ефект. Скръбта идва бавно и постепенно и никога не се издига изведнъж до тази височина на агония,

до която стига след известно време. Но радостта ни връхлита изведнъж като порой. Следователно промяната, причинена от радостна изненада, е по-внезапна и поради тази причина по-насилствена и склонна да има по-фатални последици, отколкото тази, която е причинена от изненада от скръб. Също така изглежда, че има нещо в природата на изненадата, което я кара да се обединява по-лесно с енергичното и бързо движение на радостта, отколкото с по-бавното и по-тежко движение на скръбта. Тези, които си направят труда да си спомнят, ще открият, че са чували за повече хора, които са починали или са полудели от внезапна радост, а не от внезапна скръб. Но според естеството на човешките дела второто трябва да е много по-често от първото. Човек може да си счупи крака или да изгуби сина си, въпреки че не е бил предупреден за нито едно от тези събития, но едва ли може да се сблъска с необикновен късмет, без да е имал някакво предчувствие за това, което ще се случи.

Не само скръбта и радостта, но и всички други чувства са по-яростни, когато противоположните крайности се сменят. Има ли възмущение толкова силно, колкото това, което следва кавгите на влюбените, или любов, толкова страстна, колкото тази, която съпътства тяхното помирение?

Дори обектите, възприемани с външните сетива, ни въздействат по-силно, когато противоположните крайности се редуват или се поставят една до друга. Умерената топлина изглежда непоносима, ако се почувства след силен студ. Горчивото изглежда още по-горчиво, когато се вкуси след нещо много сладко; мръснобялото изглежда светло и чисто, когато е поставено до нещо черно. Силата на всяко усещане, както и на всяко чувство, изглежда е по-голяма или по-малка пропорционално на промяната от влиянието върху състоянието на ума или сетивата, но тази промяна непременно е най-голяма, когато противоположните чувства и усещания са противопоставени или незабавно следват едно след друго. Тогава и чувствата, и усещанията са най-силни; и тази свръхсила произтича само от това, че са се появили в ума или в сетивните органи, когато са в състояние, което е най-неподходящо за тях.

Както противопоставянето на противоположните чувства засилва тяхната сила, така и приликата на тези, които непосредствено следват едно след друго, ги прави по-слаби и вяли. Родител, който е загубил няколко деца непосредствено едно след друго, ще бъде по-малко засегнат от смъртта на последното, отколкото от тази на първото, въпреки че загубата сама по себе си в този случай е несъмнено по-голяма; но тъй като умът му вече е потънал в скръб, новото нещастие изглежда не предизвиква друг ефект освен продължение на същата меланхолия и в никакъв случай не предизвиква такава скръб, каквато обикновено се поражда от първото бедствие от този вид; той го приема, макар и с голямо униние, но с известна степен на спокойствие и хладнокръвие и без нищо

от онази мъка и вълнение на ума, които новостта на нещастieto може да предизвика. Онези, които са били нещастни през целия си живот, наистина са обичайно меланхолични, а понякога са зловни и язвителни, но при всяко ново разочарование, макар да са раздразнени и да се оплакват малко, те рядко достигат някакво по-силно чувство и никога не изпадат в тези състояния на гняв или скръб, които често при подобни случаи разстройват щастливите и успешните.

На това се основават в голяма степен някои от последиците на навигите. Добре известно е, че рутината потушава силата както на болката, така и на удоволствието, намалява скръбта, която трябва да изпитваме за първата, и отслабва радостта, която трябва да извлечем от второто. Болката се поддържа без агония, а на удоволствието се наслаждаваме без възторг, защото навикът и честото повторение най-накрая оформят и огъват ума или сетивата към това обичайно настроение и предразположение, което им позволява да възприемат впечатлението, без да се подлагат на много бурна промяна.

РАЗДЕЛ II. – За учудването или за последиците от новото.

Очевидно е, че умът изпитва удоволствие да наблюдава прилики, които се откриват между различни обекти. С помощта на такива наблюдения той се стреми да подреди и методизира всичките си идеи и да ги сведе до подходящи класове и групи. Когато може да наблюдава само едно единствено качество, което е общо за голямо разнообразие от иначе много различни обекти, това единствено обстоятелство е достатъчно, за да ги свърже всички заедно, да ги сведе до един общ клас и да ги нарече с едно общо име. Ето защо всички обекти, надарени със самостоятелна сила на движение, като зверове, птици, риби, насекоми се класифицират под общото име Животни; а те, заедно с онези, които се нуждаят от тази сила, са подредени под още по-общото име Материя и това е произходът на класификацията на обекти и идеи, които в школите се наричат Родове и Видове, и на тези абстрактни и общи имена, които се използват във всички езици, за да ги изразят.

Колкото повече развиваме знанието и опита си, толкова по-голям брой раздели и подраздели на тези Родове и Видове сме едновременно склонни и длъжни да направим. Виждаме по-голямо разнообразие от особености сред онези обекти, които имат голяма прилика; и след като направим нови разделения сред тях според тези новонаблюдавани особености, тогава вече не се налага да отнесем обект към отдалечен род или много общ клас обекти, с много от които той има, но далечна и несвършена прилика. Човек, който не е запознат с ботаниката, може да ви каже, че зеленчукът е плевел или, може би с още по-обща думи, че е растение. Но един ботаник нито ще даде, нито ще приеме такъв отговор. Той е разбил и разделил този голям клас обекти на редица

подвидове съгласно онези разновидности, които неговият опит е открил сред тях; и той иска да отнесе всяко отделно растение към някакъв вид зеленчуци, с които то има по-близка прилика, отколкото към многото обекти, обхванати от обширния род Растения. Детето си въобразява, че дава задоволителен отговор, когато ви казва, че обект, чието име не знае, е *нещо*, и си въобразява, че ви дава информация, като установява към кой от двата най-очевидни и всеобхватни класа обекти трябва да се отнесе конкретният белег; към класа на материалните обекти или твърдите субстанции, които нарича *неща*, или към класа на явленията, които нарича *нищо*.

Накратко, във всеки случай ние обичаме да говорим за всички обекти от някой вид или клас, които имат почти пълна прилика, и въпреки че често не знаем повече за всеки един от тях, отколкото за всички общо, все пак сме склонни да вярваме, че щом можем да го направим, показваме, че сме по-добре запознати с обекта и имаме по-задълбочен поглед върху неговата природа. Но когато се появи нещо съвсем ново и уникално, ние се чувстваме неспособни да направим това. Паметта не може да извади от хранилищата си образ, който почти да наподобява този нов външен вид. Ако по някои от качествата си изглежда, че прилича и е свързан с вид, с който сме се запознали преди, той се различава по всички други от него и от другите групи от обекти, които досега сме били в състояние да обединим. Той стои сам и отделно във въображението ни и отказва да бъде групиран или смесен с какъвто и да било набор от обекти. Въображението и паметта се натоварват напразно и безуспешно оглеждат всичките си класове от идеи, за да намерят една, под която обектът да бъде подреден. Те прескачат напразно от мисъл на мисъл и ние оставаме все още несигурни и некатегорични къде да го поставим или какво да мислим за него. Именно това колебание и напразни спомени, заедно с емоцията или усещанията, които те пораждат, съставляват чувството, наречено Учудване, което води до втренчване, а понякога и до въртене на очи, спиране на дъха и разширяване на сърцето, което всички можем да наблюдаваме както в себе си, така и у другите, когато се учудваме на някакъв нов обект, а това са естествените симптоми на несигурна и колеблива мисъл. Какво е това нещо? На какво прилича? Това са въпросите, които всички сме склонни да си зададем в такъв случай. Ако можем да си спомним обекти, които точно приличат по външен вид на новия и които изникват във въображението ни естествено и сякаш от само себе си, нашето учудване приключва. Ако можем да си спомним няколко, и то с твърде много усилия, нашето учудване намалява, но не изчезва съвсем. Ако не можем да си спомним нито един обект и сме в недоумение, учудването е възможно най-голямо.

С какво любопитство и внимание биологът изследва едно-единствено растение или вкаменелост, които са му предоставени? Той не се колебае да ги отнесе към общия род растения или вкаменелости; но

това не го удовлетворява и когато разглежда всички различни групи или видове, с които е бил запознат досега, всички те според него отказват да допуснат новия обект сред тях. Той стои сам в ума му и като че ли е отделен от всички други видове от рода, към който принадлежи. Ботаникът обаче се стареа да го свърже с един или друг обект. Понякога той смята, че може да бъде поставен в един подраздел, а понякога – в друг; не е доволен, докато не попадне на такъв, на който прилича по повечето си качества. Когато не може да направи това, вместо да го остави да стои съвсем самостоятелно, той ще разшири границите, ако мога така да се изразя, на някой вид, за да направи място за него; или ще създаде нов вид нарочно, за да го приеме, и ще го нарече Игра на природата или ще му даде някакво друго наименование, под което подрежда всички странности, с които не знае какво друго да прави. Но той трябва да го отнесе към един или друг клас от познатите обекти и между него и тях той трябва да открие някаква прилика, преди да може да се отърве от учудването, от онази несигурност и тревожно любопитство, събудени от неговия уникален външен вид и от неговото различие от всички обекти, които е наблюдавал досега.

Единичните и индивидуални обекти предизвикват учудването ни, когато чрез своите необичайни качества и уникален външен вид ни карат да не сме сигурни към кой вид обекти да ги отнесем; така че група от обекти, които следват един след друг в необичаен ред, ще произведат същия ефект, въпреки че няма нищо особено в нито един от тях, взет сам по себе си.

Когато един обичаен обект се появява след друг, който обикновено не следва, той първо поражда, поради своята неочакваност, чувството, наречено Изненада, а след това, заради необичайността на последователността или реда на появата му – чувството, наречено Учудване. Сепваме и сме изненадани да го видим там, а след това се чудим как се е появило. Движението на малко парче желязо по обикновена маса само по себе си не е необичаен обект, но човек, който го е видял за първи път, без видима сила на задвижване от магнит на малко разстояние от него, не би могъл да го гледа без изключителна изненада; и когато тази моментна емоция свърши, той все още ще се чуди как обектът е свързан със събитие, с което, според обикновения ход на нещата, той не би могъл да подозира, че има някаква връзка.

Когато два обекта, макар и различни, често са наблюдавани един след друг и постоянно са се появявали в този ред, те се свързват във въображението, идеята за единия изглежда извиква представата за другия. Ако обектите продължават да се наблюдават един след друг както преди, тази връзка, или тази асоциация на техните идеи, става все по-близка и по-близка и навикът на въображението да преминава от понятието за единия към това за другия става все по-непосредствен и утвърден. Тъй като идеите се движат по-бързо от външните обекти, те

непрекъснато се движат пред тях и следователно предвиждат, преди да се случи, всяко събитие от този обикновен ход на нещата. Когато обектите се редуват един след друг в една и съща последователност, в която идеите на въображението са свикнали да се движат и която, макар и да не следват реда от събития, представени на сетивата, те са придобили склонност да продължават да следват по собствено желание, такива обекти изглеждат тясно свързани един с друг и мисълта се плъзга лесно по тях, без усилие и без прекъсване. Те попадат в естествения устрем на въображението; и тъй като идеите, които представляват такава поредица, изглежда взаимно се представят една друга, всяка последна мисъл е извикана от предходната и извиква следващата; така че когато се появят самите обекти, всяко последно събитие по същия начин е въведено от предходното и въвежда следващото. Няма почивка, няма спиране, няма празнина, няма интервал. Идеите, породени от последователна верига от обекти, сякаш плуват в ума сами по себе си, без да го принуждават да се напряга или да полага някакви усилия, за да премине от единия от тези обекти към другия.

Но ако тази обичайна връзка бъде прекъсната, ако един или повече обекти се появят в ред, съвсем различен от този, с който въображението е свикнало и за което е подготвено, се случва обратното. Отначало сме изненадани от неочакваността на новата поява, а когато тази моментна емоция отmine, все още се чудим как се е появила там. Въображението вече не усеща обичайната възможност за преминаване от събитието, което е преди, към това, което идва след него. Това е ред или закон за последователност, с който то не е свикнало, поради което намира известни затруднения да го следва. Въображението е спряно и прекъсва естественото си движение или устрем, според които се развива. Тези две събития сякаш стоят на разстояние едно от друго; опитва се да ги обедини, но те отказват да се обединят; и усеща или си въобразява, че усеща нещо като празнина или интервал между тях. То естествено се колебае и като че ли спира на ръба на този интервал; стреми се да открие нещо, което може да запълни празнината, което подобно на мост може поне да обедини тези привидно далечни обекти, за да направи преминаването на мисълта между тях гладко, естествено и лесно. Предположението за верига от междинни, макар и невидими събития, които се редуват едно след друго в ред, подобен на този, в който въображението е свикнало да се движи, и което свързва тези две несвързани изяви, е единственото средство, чрез което въображението може да запълни този интервал – единственият мост, който, ако може така да се каже, служи за плавно преминаване от единия обект към другия. По този начин, когато наблюдаваме движението на желязото, причинено от магнита, ние се вираме и се колебаем и чувстваме липса на връзка между двете събития, които следват едно след друго в толкова необичаен ред. Но когато като Декарт си представим определени невидими еманации да циркулират около единия от тях и чрез техните повтарящи се импулси да подтикнат другия както да се движи към него,

така и да следва движението му, ние запълваме интервала между тях, съединяваме ги чрез нещо като мост и по този начин премахваме онова колебание и трудност, които въображението изпитва при преминаването от единия към другия. Това, че желязото трябва да се движи след магнита, според тази хипотеза изглежда в известна степен според обичайния ход на нещата. Движение заради импулс е ред на последователност, с който сме най-запознати. Два обекта, които са свързани така, изглеждат вече неразделени в нашия ум и въображението тече плавно и лесно през тях.

Такава е природата на този втори вид Учудване, което възниква от необичайна последователност на нещата. Спирането по този начин на устрема на въображението, трудността, която то чувства при преминаването през такива разединени обекти, и усещането за нещо като празнина или интервал между тях съставляват цялата същност на тази емоция. При ясното откриване на свързваща верига от междинни събития учудването изчезва напълно. Това, което пречи на движението на въображението, след това се премахва. Кой се учудва на механизма в операта, който някога е бил допуснат зад кулисите? В чудесата на природата обаче рядко се случва да открием толкова ясно тази свързваща верига. Що се отнася до някои от тях, наистина изглежда, че сме допуснати зад кулисите, и следователно нашето учудване е прекратено. Така слънчевите и лунните затъмнения, които някога повече от всички други явления на небесата предизвикват учудване и ужас в човечеството, сега вече не изглеждат чудни, тъй като е открита свързващата верига, която води до обичайния ход на нещата. Нещо повече – в случаите, в които сме по-малко успешни, дори неясната хипотеза на Декарт и още по-неопределените представи на Аристотел, заедно с техните последователи, са допринесли за придаването на известна съгласуваност на явленията в природата и биха могли да намалят, въпреки че не могат да унищожат, учудването. Дори и да не запълнят напълно интервала между два несвързани обекта, те създават хлабавата връзка, от която се нуждаят.

Това, че въображението изпитва истинска трудност да премине през две събития, които следват едно след друго в необичаен ред, може да се потвърди от много наблюдения. Ако то се опитва за определено време да се погрижи за дълга поредица от този вид, непрекъснатите усилия, които е длъжно да полага, за да премине от един обект към друг и по този начин да проследи развитието на последователността, скоро го уморяват и ако се повтарят твърде често, разстройват и разединяват цялата му структура. Затова твърде строгото старание в ученето понякога води до лудост и ярост особено при онези, които са до известна степен напреднали в живота, но чието въображение, поради твърде късното прилагане, не е придобило тези навици, които ги настройват да следват лесно разсъждения в абстрактните науки. Всяка стъпка от това действие, която за един стар практикуващ е съвсем естествена и лесна, изисква от тях най-интензивното прилагане на мисълта.

Подтиквани обаче от амбиция или от възхищение към предмета, те продължават, докато не се почувстват първо объркани, после замаяни и накрая обезумели. Бихме ли могли да си представим човек с най-здравата преценка, който е израснал до зрялост и чието въображение е придобило навиците и модела, който подредбата на нещата в този свят по необходимост му налага, да бъде изведнъж пренесен на някоя друга планета, където природата се управлява от закони, съвсем различни от тези, които действат тук? Тъй като той непрекъснато ще бъде принуден да присъства на събития, които ще му изглеждат в най-голяма степен разтърсващи, нередовни и противоречиви, той скоро ще почувства, че го обзема същото объркване и световъртеж, което накрая ще завърши по същия начин, с лудост и умопомрачение. За да се постигне този ефект, не е необходимо обектите да бъдат или забележителни, или интересни, или дори необичайни сами по себе си. Достатъчно е те да следват един след друг в необичаен ред. Нека някой се опита да наблюдава дори игра на карти и да обърне специално внимание на всеки един ход и ако не е запознат с природата и правилата на играта, тоест със законите, които регулират последователността на картите, той скоро ще почувства да го връхлитат същото объркване и световъртеж и ако това продължи с дни и месеци, ще завърши по същия начин, с лудост и умопомрачение. Но ако умът достига най-силно разстройство, когато се занимава с дълга поредица от събития, които следват в необичаен ред, той трябва да почувства в известна степен от същото разстройство, когато забележи, че едно събитие се държи по необичаен начин, защото силното разстройство не може да възникне от нищо друго освен от твърде честото повтаряне на по-малко безпокойство.

Това, че само необичайността на последователността е причината за спирането и прекъсването в развитието на въображението, както и представата за интервал между два непосредствено следващи обекта, който трябва да бъде запълнен от някаква верига от междинни събития, е не по-малко очевидна. Същите редове на последователност, които за една група хора изглеждат съвсем според естествения ход на нещата, и такива, които не изискват междинни събития, за да се присъединят към тях, ще изглеждат за други напълно несвързани и разбъркани, освен ако не предполагат такива събития, и това не поради друга причина, а защото такива редове на последователност са познати на единия и чужди за другия. Когато влезем в работилниците на най-обикновените занаятчии като бояджии, пивовари, дестилатори, ние наблюдаваме множество явления, които се представят в ред, който ни изглежда много непознат и чуден. Нашата мисъл не може лесно да го следва, ние усещаме интервал между всеки две от тях и се нуждаем от някаква верига от междинни събития, за да го запълним и да ги свържем заедно. Но самият занаятчия, който от много години е бил запознат с последствията от всички операции на своето занимание, не усеща такъв интервал. Те съвпадат с това, което обичаят е превърнал в естественото движение на

въображението му. Те вече не предизвикват неговото учудване и ако той не е гений, превъзхождащ професията си, така че да е в състояние да направи много лесното заключение, че тези неща, макар и познати за него, може да са чужди за нас, той ще бъде склонен по-скоро да се смее, отколкото да съчувства на нашето Учудване. Той не може да си представи какъв е поводът за някакви свързващи събития, които да обединят тези явления, които му се струва, че следват много естествено. Тяхната природа, казва той, е да се следват един друг в този ред и съответно винаги го правят. По същия начин хлябът, откакто свят светува, е обичайна храна за човешкото тяло, но хората толкова дълго са виждали усвояването в организма на различни вещества, толкова различни от самия хляб, че рядко са били любопитни да се поинтересуват от междинните събития, предизвикващи промяната при храносмилането. Тъй като преминаването на мисълта от единия обект към другия по обичай става доста гладко и лесно, почти без загатване за подобен процес. Философите, които често търсят верига от невидими обекти, за да съединят две събития, които се случват в ред, познат на целия свят, са се опитали да открият верига от този вид между двете събития, които току-що споменах; по същия начин, по който те са се опитали чрез подобна междинна верига да свържат гравитацията, еластичността и дори кохезията на естествените тела с някои от другите им качества. Всички те обаче са такива комбинации от събития, които не спират въображението на по-голямата част от човечеството, тъй като не предизвикват учудване, нито каквото и да е опасение, че е необходима най-тясна връзка между тях. Но както със звуците, които за по-голямата част от хората изглеждат напълно подходящи за измерване и хармония, по-доброто ухо на музиканта ще открие недостатък както за измерване на най-точното време, така и за най-съвършената хармония; така че поопитната мисъл на един философ, който е прекарал целия си живот в изучаване на свързващите принципи на природата, често може да почувства интервал между два обекта, които за по-невнимателните наблюдатели изглеждат много тясно свързани. С дългото внимание към всички връзки, които някога са били обект на неговото наблюдение, като често ги е сравнявал една с друга, той, подобно на музиканта, е придобил, ако може да се каже, по-хубав слух и по-деликатно чувство по отношение на неща от това естество. За единия музиканта изглежда дисонанс, който не достига до най-съвършената хармония; за другия събитията изглеждат напълно разделени и несвързани, което може да не доведе до най-тясната и най-съвършена връзка помежду им.

Философията е наука за свързващите принципи на природата. Природата има най-големия опит, който обикновеното наблюдение може да придобие, и изглежда изобилства от събития, които изглеждат единични и несвързани с всичко, което се случило преди тях, което нарушава лесното движение на въображението и кара идеите да се редуват една с друга, ако може така да се каже, с нередовни стартове и изблици и които

по този начин са склонни, в известна степен, да въведат онези обръквания и безредици, които споменахме по-рано. Философията, представяйки невидимите вериги, които свързват всички тези несвързани обекти, се опитва да въведе ред в този хаос от разтърсващи и несъгласувани изяви, да успокои бунта на въображението и да го възстанови, като разглежда големите революции на Вселената с тон на спокойствие и самообладание, който е едновременно най-приятен сам по себе си и най-подходящ за нейната природа. Следователно философията може да се разглежда като едно от онези умения, които се обръщат към въображението и чиято теория и история въз основа на това попадат правилно в обхвата на нашата тема. Нека се опитаме да я проследим от първоначалния ѝ произход до онзи връх на съвършенство, до който се предполага, че е достигнала в момента и до който се предполага, че е достигала в почти всички предишни времена. Тя е най-възвишеното от всички изящни изкуства и нейните революции са най-великите, най-честите и най-забележителните от всички, които са се случвали в литературния свят. Следователно историята ѝ трябва да бъде най-забавната и най-поучителната. Затова нека разгледаме всички различни природни системи, които в западните части на света, единствените части за чиято история знаем нещо, последователно са били приети от учените и изобретателите; и без да разгледаме тяхната абсурдност или правдоподобност, тяхното сходство или несъответствие с истината и реалността, нека ги разгледаме само от тази конкретна гледна точка, която принадлежи на нашия предмет; и сме склонни да попитаме доколко всяко от тях е подходящо да успокои въображението и да направи театъра на природата по-последователен и следователно по-великолепен спектакъл, отколкото иначе би изглеждал. В зависимост от това дали са се проваляли или са успявали, те постепенно са спечелили съответстваща репутация и слава на своите автори; и това е нишката, която е най-способна да ни преведе през всички лабиринти на философската история, тъй като междуременно служи за потвърждаване на това, което е минало, и да хвърли светлина върху това, което предстои. Забелязваме като цяло, че нито една система, колкото и добре да е поддържана в други отношения, никога не е успявала да спечели някаква обща заслуга за света, чиито свързващи принципи да са били познати на цялото човечество. Защо химическата наука през всички епохи е съществувала в неизвестност и е била пренебрегвана от голяма част от човечеството, докато други системи, по-малко полезни и не по-приятни за изживяване, са се радвали на всеобщо възхищение в продължение на цели векове? Свързващите принципи на химическата наука са такива, за които човечеството не знае нищо, рядко е виждало и никога не е било запознато с тях и следователно не са в състояние да изгледят преминаването на въображението между два привидно несвързани обекта. Солите, сярата и живакът, киселините и основите са принципи, които могат да изгледят нещата само за тези, които живеят около пещта; но за по-голямата част от човечеството най-често срещаните операции изглеждат толкова несвързани, колкото

всеки две събития, които химиците биха свързали. Тези майстори обаче естествено си обясняват нещата с познати за тях принципи. Както Аристотел отбелязва, ранните питагорейци, които първи изучават аритметиката, обясняват всичко чрез свойствата на числата; а Цицерон ни казва, че музикантът Аристоксен открил, че природата на душата включва хармония. По същия начин един лекар наскоро състави система от моралната философия, основана на принципите на собствената му наука, в която мъдростта и добродетелта са доброто здравословно състояние на душата; различните пороци и безумия, различните болести, на които е подложена и в които са установени причините и симптомите на тези заболявания и в същия медицински тон е предписан правилен метод за лечение. По същия начин други са намерили паралели между живописата и поезията, поезията и музиката, музиката и архитектурата, красотата и добродетелта, между всички изящни изкуства; системи, които универсално дължат своя произход на разбиранията на онези, които са били запознати с едното изкуство, но са невежи за другото; които си обясняват явленията, за това, което им е чуждо, с онези, които са им познати; и така аналогията, която при други писатели дава повод за гениални подобия, се превръща в голямата опорна точка, около която се завърта всичко.

References

Smith, A. (1980[1795]). *The principles which lead and direct philosophical enquiries; as illustrated by the history of astronomy*. Oxford: Oxford University Press.